

KAPITALIZAM PROTIV KAPITALIZMA

Michel Albert

Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Zacijelo nitko razuman neće osporavati tvrdnju da nedavna propast komunizma u Istočnoj Europi i bivšem Sovjetskom Savezu predstavlja događaj svjetsko-epohalnih razmjera, povijesni prijelom nakon kojeg, kako se to često iskazuje u kolokvijalnom govoru, više ništa neće biti isto. Kapitalizam je ostao sam na povijesnoj pozornici, oslobođen konkurencije čija se snaga na koncu pokazala tek brižno njegovanim prividom, a tročlana shema gospodarsko-političke konfiguracije svijeta (Zapad - Istok - Treći svijet), koja se još do jučer činila posve plauzibilnom, ustupila je mjesto jednostavnijoj, dihotomnoj podjeli: s jedne strane stoje razvijene zemlje i zemlje u brzom razvoju, listom kapitalističke, a s druge strane sve ostale, uglavnom nerazvijene i siromašne. Čini se, dakle, da kapitalizmu nema alternative i da budućnost cjelokupnog čovječanstva ovisi ponajprije o tomu što će se dalje zbivati u okvirima kapitalizma.

Francuski autor Michel Albert u svojoj knjizi *Kapitalizam protiv kapitalizma* polazi upravo od te točke, ne ujedno ide i dalje, zastupajući tezu da suvremeni kapitalizam nije homogen, nego se podijelio u dvije bitno različite varijante, uzajamno oštro suprotstavljene svojim osnovnim obilježjima i njihovim dalekosežnim razvojnim posljedicama. Tu se, riječima samog autora, radi o "bipolarizaciji između dvaju velikih tipova kapitalizma usporedive važnosti, između kojih budućnost još nije odlučena" (str. 30).

Prvi od tih dvaju modela je neoamerički, a temelji se na osobnom uspjehu, brzom financijskom dobiti i kratkoročnoj perspektivi. Drugi pak model, koji svoje središnje područje nalazi u Njemačkoj, ali nosi i mnoga obilježja koja se podudaraju s japanskim kapitalizmom, jest rajnski. Taj model najviše vrednuje kolektivni uspjeh, konsenzus i dugoročnost. Simpatije našeg autora na strani su potonjeg: posljednje desetljeće i pol razvoja kapitalizma, prema njegovu mišljenju, "nedvojbeno pokazuje da je 'rajnski' model... i pravedniji i učinkovitiji" (str. 35).

No, kako već rekosmo, o budućnosti kapitalizma još nije definitivno odlučeno, jer nova je ideologijska bitka u kojoj će se sučeljavati ta dva modela tek počela. Ona, dramatično se upozorava, neće biti samo "podzeman, silovit i nemilosrdan rat", nego i "rat u rukavicama, često himben...", rat između neprijateljske braće" (str. 35), koji svojim bitnim sadržajem predstavlja borbu "između kratkoročnosti i dugoročnosti, između sadašnjosti i budućnosti" (str. 92), a čiji će ishod odlučiti o sudbini cijelog čovječanstva. Jer tu se, između ostaloga, radi i o sudaru dvaju vrijednosnih sustava koji imaju posve oprečna stajališta o mjestu čovjeka u poduzeću, o položaju tržišta u društvu i o ulozi zakonodavstva u međunarodnom gospodarstvu.

Da bi dokazao svoju osnovnu tezu o gospodarskoj i socijalnoj nadmoći rajnskog modela, Albert oba modela podvrgava prilično temeljitoj raščlambi. No, prije tih analiza on, uz pomoć deset ključnih komparacijskih kriterija (usp. str. 20-30), izvodi i njihovu "brzopoteznu" usporedbu. Ovdje ćemo samo nabrojati te kriterije: (1) politika useljavanja; (2) odnos prema problemu siromaštva; (3) shvaćanje odnosa u kojemu stoje socijalna sigurnost i gospodarski razvoj; (4) stav spram hijerarhije plaća; (5) koncepcija poreznog sustava (potiče li on na štednju ili na zaduživanje); (6) stav prema propisima i reglementaciji; (7) preferiranje banke ili burze kao glavnog instrumenta financijskog poslovanja; (8) odnos prema problemu diobe vlasti u poduzeću; (9) shvaćanje uloge tvrtke na polju edukacije i stručne izobrazbe; i (10) koncepcija osiguranja (tržišna aktivnost kao svaka druga ili djelatnost koja počiva na institucijalno osiguranju solidarnosti).

Već i ta ad hoc usporedba različitih inačica kapitalizma, prema Albertovu mišljenju, jasno pokazuje dvoje. Prvo, nasuprot anglosaskoj liberalnoj teoriji (čija je hegemonija izražena kako u obrazovanju tako i u istraživačkom radu na području ekonomije) i njezinoj aksiomatskoj tvrdnji da postoji jedna jedina logika, "čista i učinkovita logika tržišta" (str. 30), jasno je uočljivo da realni kapitalizam, onakav, dakle, kakav funkcionira u različitim zemljama, "ne donosi sâm po sebi jedan jedinstveni odgovor, ili neki one best way" (isto) kad je riječ o ključnim pitanjima koja muče jedno društvo. Drugo, u toj različitosti jasno izlazi na vidjelo

demarkacijska crta između modela koje autor naziva neoameričkim i rajnskim.

U svezi s nabrojanim kriterijima razlikovanja valja spomenuti i činjenicu da je autoru knjige posebno blisko posljednje područje, tj. prijedor oko koncepcije osiguranja. On se, naime, i sâm bavi osiguranjem, zvanjem u kojem se, prema njegovu mišljenju, na posebno zoran način - "kroz sve rasprave, sve sukobe i sve strategije" (str. 116) - jasno provlače koncepcijske opreke i suparništvo koje je glavni predmet ove knjige.

Nakon brzopotezne usporedbe pomoću deset osnovnih kriterija Albert prelazi na detaljnije raščlambe. Otpočinje s neoameričkim modelom, odnosno s gospodarstvom Sjedinjenih Američkih Država, u kojem je početkom osamdesetih godina Reaganova administracija izvela poznatu konzervativnu revoluciju. Ta je "revolucija" nakon godina ispunjenih teškim poniženjima i frustracijama Ameriku konačno vratila na poziciju prve svjetske velesile, no taj je efektan međunarodni come-back na unutarnjem planu bio praćen "voluntarističkom i bezobzirnom obnovom američkoga kapitalizma u njegovu osvajačkom obliku" (str. 47). Veličanje poduzetništva, optuživanje države zbog rastrošnosti, radikalno smanjivanje poreza, kresanje socijalne pomoći i drugih instrumenata socijalne solidarnosti i skrbi o društvenim outsiderima - sve su to mjere koje su trebale osloboditi prostor za nesmetan razvoj "zdravih snaga Amerike" (isto) i skinuti nepotrebne terete s njihovih leđa.

Albertu je, dakako, posve strano apsolutno odbacivanje neoameričkog modela, no njegove analize uvjerljivo pokazuju da Amerika, unatoč spektakularnom "povratku" za vrijeme Reaganove administracije, nedvojbeno gospodarski i društveno nazaduje i, štoviše, propada: "propadanje je prava riječ. Nova Amerika propada" (str. 59). U obilju simptoma rasapa američkog gospodarstva tijekom posljednjih petnaestak godina najmarkantniji su sljedeći: (1) Amerika se oštro podijelila na bogate i siromašne (taj je ponor nepremostiv, pa se govori i o "gospodarskom apartheidu", usp. str. 66); (2) bolest podvajanja teško pogađa američko školstvo i zdravstveni sustav (razdvajanje na elitni, po cijenama i performansama vrhunski sektor, s jedne strane, i javni sektor vrlo niske razine usluga, s druge strane); (3) nazadovanje industrije; (4) "vrtoglavi deficiti kakvih u povi-

jesti te zemlje još nije bilo" (str. 83), i (5) Amerika uživa status najvećeg svjetskog dužnika.

U temelju svih tih dezintegracijskih procesa stoji dalekosežno fatalna orijentacija američkog gospodarstva nakon 1980. godine: usmjerenost na maksimiranje profita sad i ovdje, opsjednutost kratkoročnim uspjehom uz visoku stopu rizika. Pritom financijsko tržište dobiva potpunu prevlast nad gospodarstvom, a tipična se tvrtka iz "zajednice interesa povezanih snažnim *affectio societatis*, koja sjedinjuje dioničare, namještenike i upravu" preobrazila u "napravu za cash-flow... kojoj prijete nepredvidljive oluje burzovne spekulacije" (str. 104). U tom kontekstu Albert citira i "pravorijek" famoznog Akia Morite, predsjednika i generalnog direktora tvrtke Sony, koji (u svojoj poznatoj knjizi *Japan koji ne može reći ne*) ustvrđuje da "Amerikanci prave novac fuzijama i akvizicijama, ali više ne znaju proizvoditi nove stvari. Dok mi planiramo za deset godina unaprijed, njih zanima samo kako će u sljedećih deset minuta ostvariti dobit. Zbog takva ritma američka je ekonomija postala fantomsko gospodarstvo" (str. 107).

No, kao što je već rečeno, postoji i drukčiji kapitalizam, nedovoljno poznat i nedovoljno shvaćen, ali gospodarski i socijalno učinkovitiji. Iako su njegove nosive vrijednosti identične onima koje su temeljnim kamenom neoameričkog kapitalizma (tržišno gospodarstvo, privatno vlasništvo i slobodno poduzetništvo), rajnski model istovremeno odlikuje i različito gospodarsko ustrojstvo, drukčije financijske strukture i oprečne ideje o društvenom reguliranju. *Differentia specifica* rajnskog modela - koji svog egzemplarnog predstavnika nalazi u Njemačkoj, iako se pruža od sjeverne Europe do Švicarske, a uključuje i Japan - predmet je iscrpnih autorovih analiza. Razlike se pokazuju na mnogim područjima, no najvažnijim se čine sljedeće: (1) mjesto poduzeća u gospodarskom sustavu (ono je commodity ali i community); (2) politika plaća (njihova povezanost s proizvodnošću djelatnika ali i s netržišnim čimbenicima poput kvalifikacije ili godina službe); (3) stanovanje nije isključivo tržišno dobro (subvencioniranje najamnina, socijalno stanovanje); (4) obrazovanje značajnim dijelom nije prepušteno tržištu, nego je u shvaćeno kao dugoročni, strategijski prioritet; (5) u zdravstvenom je sektoru uloga javnih bolnica i medicinske skrbi podržana obuhvatnim sustavom socijalnog osiguranja.

Rajnski model kapitalizma pretežno je u rukama banaka, pokazuje dalje Albert na njemačkom primjeru, a odnosi između banaka i poduzeća nadilaze puko financijske odnose i tvore "vrlo gustu mrežu ukriženih interesa" (str. 147), koju odlikuje dugoročnost perspektive, sigurnost i stabilnost. Riječ je o modelu koji je "financijski zakopčan, ali... čvrst" (str. 148), a počiva na konsenzusu aktera kao na temeljnoj vrijednosti. To je smisao njemačkog pojma *Mitbestimmung* (doslovno: suodređivanje), čije značenje Albert prevodi kao "suodgovornost" i "suupravljanje".

Njemačku inačicu liberalnog kapitalističkog gospodarstva označuje kategorija *Sozialmarktwirtschaft* (socijalno-tržišno gospodarstvo), koje je obilježeno s dva temeljna načela: (1) dinamičnost gospodarstva ima počivati na tržištu, ali (2) funkcioniranje tržišta ne može samo po sebi upravljati ukupnošću društvenog života! Ono mora biti uravnoteženo, a po potrebi i korigirano prema određenim, a priori postavljenim socijalnim zahtjevima, za čije provođenje jamči država. Taj model ne treba brkati s dirigiranom ekonomijom (Njemačka ju je koncem četrdesetih godina izričito odbacila), iako, prema doktrini *Sozialmarktwirtschafta*, država ima pravo i, štoviše, obvezu intervenirati u gospodarski život u dvije precizno definirane situacije: (1) ako je ozbiljno narušena jednakost uvjeta konkurencije, i (2) iz razloga socijalne naravi. Albert podsjeća da su u Njemačkoj socijalne ustanove tradicionalno snažne (spominje se i Bismarckovo uvođenje socijalnog osiguranja 1881. godine). Rajnski model počiva na određenom broju konsenzualno prihvaćenih vrednota. Tu ponajprije spadaju razmjerna egalitarnost i činjenica da zajednički interes najčešće preteže nad osobnim interesima u užem smislu riječi, što sve skupa rezultira iznimnom uravnoteženošću i stabilnošću sustava.

Gospodarska i socijalna nadmoć rajnskoga modela neosporne su, drži Albert. Snaga tih gospodarstava izvire ponajprije iz "neusporedive industrijske sposobnosti i trgovačke upornosti" (str. 180), a iznimna dinamičnost njihovih industrija počiva pak na posebnoj pozornosti koja se poklanja povećanju proizvodnosti, osuvremenjivanju metoda poslovanja, permanentnoj izobrazbi industrijskih djelatnika, te velikim ulaganjima u istraživanje i razvoj. Tom

popisu Albert pridomeće i tzv. kulturu gospodarstva, tj. skup individualnih ponašanja i stavova koje usvaja i prakticira najveći broj pojedinaca, a koji stavovi i ponašanja počivaju na zajedničkim institucijama, pravilima i naslijeđu.

Iako stupanj socijalne nadmoći nije moguće precizno izmjeriti, autor predlaže tri jednostavna i jasna kriterija: (1) stupanj sigurnosti koji je zajamčen građanima, odnosno način na koji su oni zaštićeni od glavnih životnih rizika (bolesti, nezaposlenosti, disocijacije obitelji itd.); (2) smanjivanje društvenih nejednakosti, način na koji se saniraju ekstremni slučajevi socijalne izopćenosti, oblici pomoći najsiromašnijima; (3) otvorenost, tj. mogućnost uspona na socijalnoj ljestvici za svakoga.

Usporedba izvedena pomoću gornja tri kriterija pokazuje jasnu prednost rajnskoga modela, no iz nje Albert izvlači i jedan iznimno važan zaključak, zaključak koji, čini nam se, valja držati i temeljnim poučkom knjige *Kapitalizam protiv kapitalizma*: "konkurentnost ne isključuje solidarnost" (str. 192), odnosno "nije točno da gospodarska učinkovitost nužno proizlazi iz socijalne nepravde... Između pravde i učinkovitosti postoje danas - više nego ikada - pomirenja i sinergije" (str. 214).

Međutim, rajnski se model, unatoč svojoj nedvojbnoj nadmoći na gospodarskom i socijalnom planu, posljednjih godina našao u svojevrsnoj defenzivi - umjesto da bude zaraznim i penetrantnim primjerom, on je izložen snažnim političkim, medijskim i kulturnim osporavanjima iz suparničkog modela, te polako ali sigurno uzmiče. To uzmicanje uzima maha ne samo u zemljama koje su podijeljene između njega i suparničkog modela nego i na vlastitom tlu, na kojemu su primjetljive gospodarske, financijske i socijalne tendencije koje dovode u pitanje same temelje modela - "posvuda lošiji tjera boljega" (str. 239). Za takvo stanje stvari svakako ima više razloga. Neki su od njih na strani samog rajnskoga modela, drugi pak leže u sirenskoj privlačnosti neoameričke varijante, privlačnosti koja je posredovana i američkom kulturnom hegemonijom koja pak, kao što znamo, već dugo posjeduje planetarne razmjere. Svjetonazorski neoamerički imperativ onog *sad i ovdje* imao je dobru podlogu i u intelektualnom ozračju koje je osamdesetih zavlдалo na Zapadu (to su, podsjetimo se, godine opće krize misaonih sustava,

apoteoze ludičkog individualizma, koncentracije na ego... - "doba praznine", prema dobro pogodenom naslovu jedne knjige G. Lypovetskog, usp. str. 252). Ne bez ironije Albert ustvrđuje da je rajnski model kapitalizma - sudi li se o njemu površno, prema vanjskim znacima - "prilično... zastario i nekako ograničen. Nedostaje mu 'look'. Nije ni onirički, ni razigran, ni izazovno podražajan... Dok neoamerički model privlači čarima sličnim Venerinima, rajnski podsjeća na Junoninu dosadno kreposnu pravičnost. Tko zna za Junonu?" (str. 255)

Poneki će čitatelj ove knjige njezinu autoru zacijelo zamjeriti zbog manjkave ili mjestimice površne i nedostatno uvjerljive argumentacije, no taj nam se prigovor ne čini odveć smislenim. Jer knjiga *Kapitalizam protiv kapitalizma* nedvojbeno spada u red onih djela koje odlikuje sintetizirajući pogled, pogled kojemu su, daka-ko, mnogo važniji obuhvatnost i imaginacija nego minuciozna razrada svake dionice u argumentacijskome lancu. Kao i na zemljovidima izrađenim u velikim mjerilima, u Albertovoj se knjizi upečatljivo ocrtavaju jasni obrisi velikih i dalekosežno utjecajnih procesa koji će presudno odrediti život budućih naraštaja. Da bi nam donio tu vijest, autor se, dakle, odlučio na popularno pisano štivo u kojem, primjerice, više od polovice grafičkih priloga čine efektne novinske karikature.

Vrijednost ove knjige vidimo i u autorovu optiranju za rajnski model, koji nam, kao što smo vidjeli, uvjerljivo pokazuje važnu istinu da konkurentnost ne isključuje solidarnost. Objavljena izvorno u rujnu 1991, dakle u samo predvečerje famozne 1992. godine, koja se, podsjetimo se, u Europi očekivala kao godina europske gospodarske i političke integracije, ta knjiga ima na srcu kakvoću te integracije i, ponajprije, sudbinu pišćeve domovine, Francuske. No, jasno je da se njezina temeljna pouka o kompatibilnosti socijalne pravde i gospodarske učinkovitosti itekako tiče i Hrvatske. Jer kapitalistički sustav koji zaboravlja tu istinu ne stvara samo more nezadovoljnika nego i opasno nagrizava vlastitu supstanciju.

Zdenko Zeman

LABOR MARKETS AND SOCIAL POLICY IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Urednik: **Nicholas Barr**
Oxford University Press, Oxford, 1994.

Oxford University Press objavio je ovu knjigu za Svjetsku banku i Londonsku školu za ekonomiju i političke znanosti. Ove dvije institucije financirale su istraživanje objavljeno u ovoj knjizi. Predgovor knjizi napiso je češki predsjednik Vaclav Havel.

Nicholas Barr, urednik knjige, profesor je na Londonskoj školi ekonomije i političkih znanosti. Njegovo znanstveno područje je socijalna politika. Najpoznatije mu je djelo *The Economics of the Welfare State*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1993. Od početka devedesetih radi za Svjetsku banku na istraživanjima razvoja socijalne države u tranzicijskim zemljama.

Knjiga se sastoji od tri dijela, u kojima ima 13 poglavlja, a kao autori i koautori napisali su ih petnaestorica poznatih istraživača. Uvodni dio knjige ima dva poglavlja i tu se izlažu glavni problemi vezani uz temu knjige. Prvi dio knjige *Politička ekonomija transformacije* sastoji se od tri poglavlja. *Priprema i primjena politike* drugi je dio knjige koji ima osam poglavlja. Knjiga je cjelina i rezultat je dijaloga autora i njihovih brojnih suradnika. Radi standardizacije upotrebe termina iz socijalne politike priredjen je glosarij. Opsežna bibliografska grada također daje vrijednost ovoj knjizi. Urednik drži da je knjiga namijenjena priredivačima politike (policymakers) u tranzicijskim zemljama.

U prvom poglavlju literalnog naslova N. Barr i R. W. Harbison *Pregled: nade, suze i transformacija* upozoravaju da su reforme u tranzicijskim zemljama započele s velikim optimizmom. Rast životnog standarda i uvođenje tržišne ekonomije kako bi se povećale individualne slobode te zaštitila prava građana glavni su ciljevi tih reformi. Ovakvo postavljeni ciljevi u središte interesa stavljaju socijalnu politiku. U tom smislu knjiga u središte pažnje stavlja razvoj ljudskih potencijala u tim zemljama. Efikasnije tržište rada, unapređenje obrazovanja i obučavanja, smanjenje nezaposlenosti i siromaštva te promocija boljeg zdravstvenog sustava glavne su teme za raspravu o ljudskim